

Administracija razrednega boja¹

Intervju z Lidijo Krienzer Radojević

Abstract

The Administration of Class Struggle

An Interview with Lidija Krienzer Radojević

The interview addresses the limitations of the term "civil society", as well as its heritage and power of interpellation. As a result, the bulk of the interview relates to the modern understanding of civil society as a conglomerate of various formal institutions of the non-governmental sector, which is merely its current specific historical form of conceptual representation.

Keywords: civil society, non-governmental organization, institutionalization, history

Povzetek

V intervjuju so obravnavani problemi uporabnosti poimenovanja civilna družba, njegova dediščina in interpelacijska moč. Zato se glavnina intervjuja nanaša na sodobno razumevanje civilne družbe kot konglomerata različnih formalnih institucij nevladnega sektorja, kar je bolj njena trenutna specifična zgodovinska oblika kot konceptualni zastavek.

Ključne besede: civilna družba, nevladne organizacije, institucionalizacija, zgodovina

¹ Intervju z Lidijo Krienzer Radojević je nastal za prispevek o civilni družbi v izobraževalno-mozaični oddaji *Promjena okvira*, ki je bila prikazana 4. avgusta 2017 na TV Istra in bo kmalu dostopna na SkriptaTV. Intervju je v hrvaščini objavljen tudi na: <http://slobodnifilozofski.com/2017/11/administracija-klasnog-sukoba.html> (6. junij 2018).

Civilnodružbena sfera in njene organizacije v kapitalističnih družbah zasedajo strukturno mesto, ki se legitimira kot prostor, v katerem imajo različni subjekti možnost vplivati na artikulacijo in mobilizacijo javnega mnenja. O avtonomiji in dosegu civilne družbe, njeni vlogi in področjih delovanja v konkretnih družbenih bojih smo se pogovarjali z Lidijo Krienzer Radojevič, teoretičarko in aktivistko organizacije za pravice delavcev v kulturi IG Kultur Steiermark.

Kako bi definirali pojem civilne družbe? Ali gre za družbeno formacijo, družbeno sfero ali kaj tretjega? Kakšen je njen politični imaginarij, ali je avtonomna ali odvisna, kaj ji zagotavlja legitimnost?

Zgodba o civilni družbi je pravzaprav zgodba o strukturiranju kapitalistične družbe. Civilna družba je nepogrešljivi del političnega imaginarija liberalne kapitalistične družbene ureditve, ki jo lahko v grobem razdelimo na kapitaliste, ki imajo iz ekonomske perspektive moč nad proizvodnimi sredstvi, državo kot pravni in represivni organ in nazadnje na civilno družbo, ki je organizirana kot mreža različnih heterogenih in fragmentiranih družbenih subjektov, ki so medsebojno obenem v konfliktnih razmerjih. Civilna družba je namreč strukturno mesto, ki je v kapitalističnih družbah odprto za mobilizacijo in oblikovanje določenega javnega mnenja, s čimer zagotavlja legitimnost v imaginariju liberalnega sistema.

Pomembno je, da civilno družbo razumemo kot zgodovinski in obenem tudi politični koncept kapitalističnih družb. Samoorganizacija in razvitost civilne družbe sta odvisni od gospodarskih razmer, od njene zgodovine in zgodovinske izkušnje, zato ne moremo govoriti o civilni družbi kot o enopomenskem, ahistoričnem konceptu. Nujno jo moramo specificirati in o njej razmišljati v kontekstu konkretnih družbenih bojov.

Vprašanje avtonomije civilne družbe je politično zmotno in analitično neproduktivno, ker je družba kot celota preplet različnih procesov in odnosov med različnimi družbenimi akterji. Torej, ne moremo govoriti niti o avtonomiji same države kot splošne metainstitucije, niti o avtonomiji civilne družbe. Zbuditi se moramo iz liberalnih sanj o avtonomnih družbenih sferah.

Kot razmeroma razvite politične in teoretske platforme so v Jugoslaviji delovala različna alternativna družbena gibanja (feministično, ekološko, mirovno, LGBT ...), medtem ko se sam koncept civilne družbe, kakršnega poznamo danes, uvede razmeroma pozno ... Kakšne so bile v tem kontekstu razmere v Sloveniji v 80. letih?

Pomembno je upoštevati, da je kritika samoupravnega socializma potekala v njegovih organizacijah in strukturah ter da so organizacije, ki so izvajale to zgolj nominalno levo kritiko, hkrati pripomogle k uničenju tega socializma in te institucionalne strukture. Socialistični sistem ni imel civilne družbe v klasičnem pomenu, in to preprosto zato, ker je bil institucionalno in ideološko organiziran drugače. Toda to ne pomeni, da ga ni bilo mogoče kritizirati. Več pozornosti bi morali nameniti

analizi tega, kakšne politične imaginarije je aktivirala uporaba označevalca »civilna družba« in v kolikšni meri je to vplivalo na družbeno dinamiko v Sloveniji v 80. letih in nato tudi na poznejšo reinstitucionalizacijo in dogodke v 90. letih.

Na primeru socialistične Jugoslavije ali vsaj tega, kar se je dogajalo v Sloveniji v 80. letih, lahko vidimo, da ima uvoz ideoloških konceptov, kot je civilna družba, ki se kot teoretski koncept v Sloveniji pojavi na začetku 80. let, za politično artikulacijo družbenih problemov ambivalentne družbene implikacije. Čeprav so pojem civilne družbe vpeljali v marksizmu izobraženi teoretiki, ne moremo reči, da so pojem vpeljali povsem marksistično kritično. Promocija ideje civilne družbe v socializmu, ki je bila artikulirana kot kritika politične ureditve socialističnega sistema, je v 80. letih sovpadla s promocijo ideje svobodnega trga kot kritike ekonomske socialistične ureditve. Obe ideji sta konec 80. let dobili svojo formalnopravno podlago – na ekonomskem področju s spremembo zakona o družbeni lastnini (leta 1989), delovnih odnosih (januarja 1989), zunanjih investicijah (december 1988) in podjetjih (december 1988), medtem ko je na politični ravni prišlo do strankarskega pluralizma in volilnega boja. Mislim, da je bil iz marksistične perspektive uspeh civilnodružbene kritike socialistične ureditve in problemov v 80. letih zelo dvomljiv.

Konkretno v Sloveniji se je civilna družba večinoma organizirala v infrastrukturi, ki jo je vzpostavil socializem, delovala pa je na nekih povsem drugih organizacijskih temeljih in uvajala zelo drugačne družbene odnose. Solidarnost, ki jo pogosto poveljučujemo in danes hrepenimo po njej, oziroma dejstvo, da so raznolike pobude – feministična, LGTB, mirovno gibanje, alternativna kulturna produkcija – vzpostavile sodelovanje in oblikovale skupno politično usmeritev, je bila mogoča zaradi specifičnega institucionalnega aranžmaja, ki je omogočal tovrstno organiziranje v strukturah samoupravnega socializma, na primer Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Ta je dala številnim pobudam na voljo svojo fizično in finančno infrastrukturo. V Ljubljani sta bila to Škuc in Forum, ki sta bila prostora za aktivistično in umetniško delovanje, ter prostori mladinskih centrov, v katerih so potekale različne produkcije in v katerih so se artikulirale tudi nekatere nove teme. Na primer, pomemben *cross-over* dogodek t. i. ljubljanske alternative z naslovom *Kaj je alternativa?*, na katerem so razpravljali o aktualnih družbeno-političnih temah, je potekal pod okriljem mladinskih organizacij in v njihovih prostorih.

Kakšna je temeljna razlika med strukturo civilnodružbene sfere v socializmu in v današnjih razmerah? Ali je danes v okviru civilne družbe mogoče povezovati družbena gibanja in razredno vprašanje?

Neupoštevanje delavskega in razrednega vprašanja v imaginariju človekovih pravic je posledica tega, da v kapitalizmu prevladujejo zahteve po političnih pravicah, medtem ko je socializem dajal prednost ekonomskim in socialnim pravicam. V pojugoslovanskih državah je bil diskurz človekovih pravic vodilen pri nasprotovanju socializmu kot legitimnemu družbenemu sistemu in na enak način se je sodelovalo tudi pri njegovem uničenju. Isti diskurz se še vedno uporablja za izpodbijanje ponovnega razmišljanja o socializmu kot alternativni kapitalizmu.

O naših lokalnih kontekstih je pomembno poudariti, da se nam zaradi pozabe pomembnega dela naše zgodovine, ki se je vzpostavila skozi diskurz človekovih pravic (govorimo o času, ki je bil na določeni ravni avantgarda tudi v razmerju do današnje družbe), vračajo kritike, ki danes nimajo več legitimnosti. V kontekstu hitrega oženja političnega prostora od krize naprej diskvalifikacija politične artikulacije boja za večjo ekonomsko enakost in demokracijo kot poti v totalitarizem nima več agitacijske moči.

Danes, ko prihaja do globokih družbenih sprememb in iskanja alternativ, dobiva distinkcija med socialnimi in političnimi pravicami ponovno večji pomen. Kot uporabniki in imetniki političnih pravic se lahko združujemo v različne politične skupine, medtem ko se prostor za vprašanja o naših ekonomskih in socialnih pravicah zapira. Vzemimo na primer t. i. begunsko krizo, v kateri se prihajajočim ljudem sistemsko zanikajo njihove ekonomske in družbene pravice – pravica do dela in blaginje, tj. poplačilo osnovnih življenjskih potreb, hkrati pa se jih kvalificira kot »ekonomske migrantke«.

Socializem, še zlasti jugoslovanski socializem, je bil konglomerat delegatskega sistema in institucij, prek katerih se je lahko uveljavljalo določeno javno mnenje. Ne smemo pozabiti, da so bili akterji t. i. civilne družbe v Sloveniji pravzaprav maloštevilni. Torej, šlo je za relativno majhne skupine, ki so lahko uveljavile svoje probleme in hitro vstopile v javni diskurz, ker so lahko delovale v institucionalnih kanalih, kot je bila ZSMS. V samoupravnem sistemu je bila ZSMS vseeno ena od petih temeljnih družbenopolitičnih organizacij.

Vprašanje je, koliko bi bile civilnodružbene pobude vidne in trajne, če ne bi imele te institucionalne podpore. Zgodba o panku v Sloveniji je zgodba o uskladitvi. Kratka represivna epizoda nad pankerji na začetku 80. let se je hitro spremenila v »konstruktivno opozicijo« pod okriljem ZSMS. Mladinske organizacije so upravljale prostore, ki so bili t. i. alternativni na voljo za uporabo. Finančna in infrastrukturna podpora, za katero se današnje civilnodružbene organizacije v kapitalističnih družbah neutrudno borijo in imajo zaradi tega imajo velike probleme, je bila v socializmu drugače zagotovljena.

Temeljna razlika med delovanjem civilne družbe v socializmu in danes se kaže v stopnji avtonomije političnega odločanja. Organizacije civilne družbe v državah članicah Evropske unije se danes ukvarjajo z dvema glavnima problemoma. Od začetka krize 2007/2008 naprej se srečujemo z dramatično erozijo političnega prostora, z avtoritarnim obratom na ravni države in s problemom lociranja mesta odgovornosti za tisto, kar se nam dogaja. Po eni strani institucije Evropske unije sprejemanje odločitev čedalje bolj internacionalizirajo in ločujejo od prostora, kjer se odločitve nato implementirajo, s čimer se lokalni parlamenti vse bolj spreminjajo v administrativna implementacijska telesa, s tem pa izgubljam tudi prostor, v katerem se sprejemajo odločitve o lokalni družbeni ureditvi. Toda po drugi strani se decentralizira javni diskurz – klasični mediji izgubljajo pomen, družbeni mediji pa znižujejo preostanek novinarskih standardov kakovosti in javne komunikacije.

Zaradi omenjenih procesov civilnodružbene organizacije veliko težje dosežejo vpliv, ker je njihov politični momentum povsem zanemarljiv. Vseeno pa se njihova dejavnost v številnih primerih izkorišča kot argument za demontažo socialne države. Ker so imele nekatere republike in njihove institucije v samoupravnem socializmu močno avtonomijo političnega odločanja, mislim, da je pravzaprav nemogoče primerjati sfero »civilne družbe« v 80. letih in danes.

Kako se je spremenilo delovanje civilnodružbenih organizacij v Sloveniji od 80. let do danes in predvsem kakšni so bili ti transformativni procesi na področju kulture? Ali je mogoče najti analogijo med nizom ekonomskih in družbenih odnosov, ki so povzročili preobrat v načinu kulturne reprodukcije, in silnicami, ki so vplivale na modus institucionalne proizvodnje civilnodružbene sfere?

Eden pomembnejših dogodkov, ki se je že v začetku 90. let odvil v Sloveniji, je bilo sprejetje Zakona o zavodih, s katerim se je vzpostavilo razlikovanje med zasebnimi in javnimi zavodi. Od konca 80. let ni bilo več družbene lastnine, zato je bilo treba uvesti razlikovanje med zasebnim in javnim. Zakon o zavodih je tako omogočil vzpostavljane civilnodružbene sfere in njeno institucionalno organiziranje. Torej, razlikujemo med klasičnimi organizacijami kot zasebnimi subjekti, tj. formalnopravnimi organizacijami civilne družbe, nasproti njih pa stojijo javne institucije, prek katerih se država reproducira kot totaliteta. Mislim, da je bilo sprejetje tega zakona pomemben dogodek, ker je formalnopravna delitev na javno in zasebno po eni strani vzpostavila civilno družbo, po drugi pa kapitalistično državo. Kako pomembno dejanje je bilo to, najbolje vidimo na področju kulture, kjer je ta delitev legalizirala predvsem delovanje kulturnih producentov, ki so dobili status zasebnih akterjev, s tem pa tudi pravno podlago za svojo produkcijo, torej ekonomski obstanek. Sočasno je imela ta transformacija povratni učinek na razmišljanje o kulturi in njenem družbenem statusu.

Medtem ko je imela kultura v socializmu velik pomen za emancipacijo in izobraževanje ljudi, pa začnejo s prehodom v kapitalizem novi produkcijski pogoji diktirati družbeno vlogo kulture in njene učinke. Delitev na zasebne in javne kulturne institucije in boj za (večinoma javna) proizvodna sredstva določa družbeni položaj in politično artikulacijo akterjev v kulturi. V kontekstu lokalnega nacionalizma dobiva delitev javno-zasebno novo dimenzijo z delitvijo na osi konservativno-liberalno. Poudariti je treba, da je v Sloveniji v začetku 90. let nastal močan konservativni preobrat, v katerem javne (in tudi nekatere zasebne) kulturne institucije reproducirajo večinoma nacionalistični diskurz. V tem kontekstu je delovanje liberalno usmerjenih kulturnih institucij, ki delujejo večinoma na t. i. neodvisni kulturni sceni in so organizirane predvsem kot zasebne organizacije, zelo pomembno za oblikovanje protinacionalističnih in mirovnih pogledov. Toda kljub veliki svetovnonazorski razliki pa obe strani ignorirata posledice neenakih produkcijskih pogojev, ki so se začele kazati že v 80. letih.

Danes se številne civilnodružbene organizacije zaradi finančnega preživetja ne morejo izogniti trgu projektov, s čimer je njihova vizija družbenega angažmaja strukturno pogojena in jo oblikujejo parcelizirani narativi, ne pa izkušnje dela na terenu, prav tako ni oblikovana na podlagi problematiziranja totalitete družbenih odnosov v procesu političnega izobraževanja. Kako to vpliva na prakse pridobivanja, izobraževanja in aktiviranja kadrov in v kolikšni meri je zaradi take reprodukcije svojih angažiranih segmentov civilna družba sploh sposobna sodelovati pri globlji transformaciji družbenih odnosov?

Danes v Sloveniji vlada precejšnja nostalgija za določeno obliko skupnega gibanja in delovanja. Tako je zato, ker so od 90. let do danes zasebni akterji postali malone povsem odvisni od lastne realizacije na trgu, kjer preprosto ni dovolj prostora glede na to, da gre večinoma za nedobičkonosno organiziranje in največkrat za aktivistične teme. Vendar ti akterji pogosto niti ne želijo biti deležniki na trgu, zato se raje podrejajo javnemu financiranju ali zasebnim donacijam, fundacijam ipd. Nenehna negotovost je tako organizacijska kot produkcijska. Posledica tega je, da so civilnodružbene organizacije prav zaradi načina financiranja prisiljene v svoji produkciji uveljavljati kapitalistične odnose. Toda vprašanje je, kako neka protikapitalistična organizacija civilne družbe sploh lahko deluje v razmerah kapitalistične proizvodnje. To je problem tako za lokalne kakor tudi za globalne, velike protikapitalistične civilnodružbene organizacije, ki zato pogosto veljajo za izdajalke določenih idej, za agentke vzdrževanja sistema itd. To v določenem pogledu drži, toda obenem se postavlja vrsta resnih vprašanj – kako obravnavati ta problem v zelo zoženem političnem prostoru ter kako se obdržati in delati na posameznih temah, če nimaš materialne podlage, institucionalne podlage, finančne podlage in ko moraš nenehno vedno znova premišljevati in vzpostavljati nove organizacijske modele?

Poleg tega so razpisi za pridobitev javnega financiranja oblikovani tako, da organizirajo trg. To je morda najbolj vidno na področju kulture, kjer je strukturno dejstvo, da so si posamezne civilnodružbene organizacije v razpisni infrastrukturi druga drugi konkurentke. Tekmovalne odnose vpeljujejo same razpisne zahteve oziroma merila, ki vzpostavljajo te odnose in onemogočajo kakršnokoli solidarnost in nove modele delovanja. Povedati je treba, da *networking* ni solidarnost, tako kot tudi oblike sodelovanja niso solidarnostni modeli produkcije. Gre za dve zelo problematični obliki sodelovanja, zlasti v kulturi, ki podpirata svojevrstno krepitev vloge kulturnega sektorja, čeprav nobena oblika ne ustvari solidarnostnih odnosov in prav tako ne temelji na njih. *Networking in cooperation* sta ključni besedi vseh razpisov za pridobitev finančnih sredstev na ravni Evropske unije. Toda že evalvacije teh programov kot tudi znanstvene analize kažejo, da imata obe obliki organizacije samo formalni učinek. Namreč, povezovanje je za kulturne organizacije predvsem taktika preživetja in uporablja se samo kot oblika za doseganje lastnih ciljev, medtem ko bi uvedba solidarnostnih odnosov med različnimi kulturnimi organizacijami vplivala tudi na oblikovanje vsebine, bistveno pa bi spremenila tudi

način produkcije vseh vključenih. Torej, kljub tema dvema ključnima besedama tekmovalni odnosi, ki so osnova vseh razpisov, onemogočajo organiziranje neke širše družbene platforme.

Državne subvencije za civilnodružbene organizacije v regiji so pravzaprav samo drobtine v primerjavi z zmogljivostmi večinoma razbitih socialnih držav. Kljub temu poskušajo nekateri segmenti civilne družbe deloma nadomestiti posamezne podfinancirane ali odmrle storitve, s čimer humanitarno intervenirajo pri tistem delu prebivalstva, ki ne zmore s tržnimi možnostmi ustvariti lastne reprodukcije. Koliko so lahko take prakse vzpostavljanja vzporednih struktur del odgovora na odmiranje javnih mehanizmov družbene reprodukcije?

Od konca 90. let so civilna družba in civilnodružbene organizacije doživele velik preobrat. Medtem ko so prej imele pomembno mesto v akademskih razpravah in so vsaj nominalno izvajale levo kritiko, so postale konec 90. let institucionalni mehanizem za različne *policy* in operativni del programa za razvojno pomoč Svetovne banke in drugih mednarodnih institucij. Promocija civilnodružbenih organizacij kot podpornega sektorja za družbeno reprodukcijo je paradni konj politik mednarodnih institucij. Po klasičnem razumevanju je to del neoliberalnega restrukturiranja države, v katerem je država omejena na svoje represivne organe – pravo, policija in vojska –, svojo družbeno vlogo in mehanizme, ki bi morali zagotoviti družbeno reprodukcijo, pa prenese na zasebni sektor, v katerem je delovanje civilnodružbenih organizacij ključno. To ni nič novega: države t. i. globalnega juga že nekaj časa živijo to realnost, z novim valom neoliberalizacije pa se trend demon- taže seli tudi v države Evropske unije.

V Sloveniji opazujemo ta nevarni trend od leta 2008 na vseh družbenih področjih, opazen pa je tudi na Hrvaškem – država postopoma prenaša odgovornost za družbeno kohezijo na zasebne akterje, ki nimajo zmogljivosti, da bi tem zahtevam zadostili, saj delujejo večinoma projektno, njihovo financiranje pa je nestabilno in brez zagotovljene kontinuitete. Najslabše pa je, da se vzporedno s tem oži dostop do javnih storitev, storitev socialnega in zdravstvenega sistema, kulture, izobraževanja itd. in s tem krčijo socialne pravice prebivalcev.

Po drugi strani pa država organizira družbeno stabilnost z drugimi mehanizmi, najpogosteje z mehanizmi prisile. V igri je nekaj, česar se moramo na levici bati, ker gre za novo stopnjo delovanja z zelo ozkim političnim manevrskim prostorom in zelo fragmentirano institucionalno podlago za oblikovanje kolektivnosti in kritike sistema. Javni sektor kot velikanski institucionalni konglomerat se po eni strani fizično manjša zaradi omenjenih procesov, po drugi pa se transformira od znotraj z uvajanjem doktrine t. i. *new public managementa*, ki v način delovanja javnih institucij vpeljuje modele delovanja zasebnih podjetij. Tak proces vidimo v vseh javnih institucijah, od bolnišnic in univerz do otroških vrtcev in komunalnih služb. V takšnih razmerah civilnodružbene organizacije pogosto delujejo kot nadomestki,

ki skušajo s svojimi omejenimi zmogljivostmi korigirati katastrofalne družbene posledice tega problema. Toda obliž ne more zaceliti odprte rane.

Iz civilnodružbenih organizacij prihajajo glasovi, ki čedalje pogostejše in vztrajno govorijo o prekarizaciji in samoprekarizaciji aktivistov v posameznih organizacijah. Ali so civilna sfera in posamezne organizacije dovolj homogene, da bi lahko na tej podlagi postavili nediferencirano diagnozo o pogojih dela, ki bi veljala za celoten sektor?

V tem trenutku življenja v kapitalizmu so civilnodružbene organizacije seveda pomembne, vendar ne morejo same opraviti leve politične artikulacije, poleg tega njihov strukturni položaj ne dopušča homogenizacije. Še več, njihovem strukturnemu položaju je imanentna konkurenca, ki se odvija prav prek *fundraisinga*, vztrajanje v boju na področju interesov, prednostna obravnava določenih tem ipd. Delovanje posameznih pobud največkrat zajema delo na partikularnih temah, pravzaprav administriranje določenih razrednih problemov. Torej, gre za parcelizacijo in artikulacijo problemov, ki se poskušajo na ravni prakse sprožiti kot nekakšen *policy* predlog državi. Dialog med državo in civilnodružbenimi organizacijami s formuliranjem različnih *policy* tvori liberalni družbeni red, ki je zaradi postopnega avtoritarnega preobrata na ravni države znova ogrožen. Zato mislim, da v civilni družbi ne moremo iskati možnosti za revolucionarno delovanje.

Mislim pa tudi, da lahko konkretne prakse poženejo nekatere zelo dobre ideje in pobude, kar se, kot vidimo na pojugoslovanskem prostoru, občasno tudi dogaja. Nastajajo pobude, ki so lahko konstruktivne in ustvarjajo novo povezovanje, vendar pa mislim, da civilnodružbene organizacije s svojim delovanjem ne morejo pomembneje krepiti teh procesov. Delovanje v civilnodružbenih organizacijah je pomembno, ker je trenutno skoraj edino mogoče, toda ko poskušamo graditi nekaj več, se moramo zavedati problematičnosti njihovega strukturnega položaja in upoštevajoč ta položaj usmerjati lastno delovanje in artikulacijo. Pomembno je, da vedno upoštevamo zgodovinske okoliščine, v katerih se nahajamo, in da se zavedamo globalnega reda, ker ta vpliva na lokalno delovanje in lahko pripomore k temu, da neke pobude v določenem trenutku in kontekstu odigrajo pomembno vlogo. Če pogledamo slab in marginalni položaj komunistov pred drugo svetovno vojno, ugotovimo, da je lahko na levici položaj še slabši, vendar predvojnih komunistov to ni ustavilo, da se ne bi spopadli z zgodovinskimi dogodki, se postavili na pravo stran in vodili politiko.

Prevod: Nina Kozinc

Komentar k intervjuju

Pričujoči intervju je nastal v pogovorih s kolegico Karolino Hrga in kolegom Martinom Berošom o uporabnosti poimenovanja civilna družba, njegovi dediščini in njegovi interpelativni moči. Zadnje je tudi razlog, da se glavnina intervjuja nanaša na sodobno razumevanje civilne družbe kot konglomerata različnih formalnih institucij nevladnega sektorja, kar je bolj le njena trenutna specifična zgodovinska oblika kot konceptualni zastavek. V pogovoru o prevodu intervjuja v slovenski jezik sva z urednico Nino Kozinc ugotovili, da bi bilo treba dodati in razjasniti moj pogled na udomačitev koncepta civilna družba v Sloveniji v 80. letih, kajti poimenovanje »civilna družba« ima v Sloveniji specifično in močno dediščino, ki je spremljala slovensko tranzicijo.

Koncept civilne družbe se vsaj od 80. let naprej uporablja za različne oblike družbene mobilizacije in ga je težko, če sploh, omejiti ali povezati samo z eno teoretsko definicijo. Vseobsežnost uporabe koncepta civilna družba, ki neselektivno združuje različne institucije, kot so gospodinjstva in prostovoljna združenja, cerkve ali gospodarske enote, več zakriva kot pokaže. Zato je treba koncept vedno znova historizirati in ga proučevati tako glede na njegove konkretne politične učinke kot na njegovo historično pojavnost.

Najbolj splošno se poimenovanje civilna družba uporablja za označevanje (vsaj potencialno) svobodnega prostora, ki je zunaj dosega neposrednega delovanja države; ki je avtonomen; kjer je participacija prostovoljna in raznolika; in ki naj bi zagotavljal nekakšno demokratično delovanje. Kot je poudarila Ellen M. Wood (1990), sta reaktivacija pojma civilne družbe in njeno razumevanje kot nečesa progresivnega v akademskih razpravah in aktivističnih prostorih v 80. letih zgodovinsko povezana s kritiko marksizma. Postmarksisti, kot so denimo Chantal Mouffe in Ernesto Laclau ali Andrew Arato, so kritizirali klasični marksizem zaradi ekonomskega redukcionizma, ki pušča ob strani procese dominacije in izkoriščanja zunaj ekonomske sfere. Vendar se je z vpeljavo koncepta civilne družbe naredila podobna redukcija. Poudarjanje pluralnosti in partikularnosti v družbenih analizah (najbolj znano kot identitetne politike) je posledično zmanjševalo pomen družbeno destruktivnih učinkov kapitalističnega sistema in njemu implicitnih razmerij gospodstva. Pozitiven učinek postmarksističnega diskurza je bil v krepitvi zavedanja, da je treba državnim akterjem postavljati meje v družbi, prav tako pa tudi v poudarjanju, da je družba tista, ki politikom daje legitimnost, saj so tako spodbujali politično delovanje posameznikov in skupin.

Postmarksizem je bil tudi dodobra udomačen v slovenskem intelektualnem okolju (Pupovac, 2006), kjer so v začetku 80. let nastala t. i. nova družbena gibanja. Poudarek na raznolikosti je obenem zelo močno odmeval predvsem med mladimi, ki so, kot pravi naslov prvega albuma Pankrtov, dojemali svojo socialistično realnost kot »dolgcajt«. V Sloveniji se je poimenovanje »civilna družba« uporabljalo za družbenokritično izražanje in delovanje ter je močno vplivalo na politično dogajanje v 80. letih. Civilna družba naj bi tako izražala vzpostavitev avtonomnega, od

države neodvisnega področja v socialističnem sistemu. Toda če želimo razumeti pomembnost novega političnega delovanja različnih družbenih skupin v slovenskem prostoru v začetku 80. let in njihov družbenopolitični učinek skozi 80. leta, teh skupin ne moremo razumeti s poenostavljenim konceptom civilne družbe, temveč moramo njihovo udejstvovanje zgodovinsko kontekstualizirati in umestiti v procese restavracije kapitalizma v Jugoslaviji. Nova družbena gibanja so zajemala majhen sloj prebivalstva, večinoma bolj izobražene mlade (Mastnak, 1993: 97), ki so jugoslovansko tretjo pot opazovali s skepso in so spremljali dogajanja v Zahodni Evropi in Združenih državah ter s tem sodobne zahodnoevropske politične razprave kot tudi načine organiziranja (Spaskovska, 2017: 29). Kljub svoji politični prepoznavnosti v Sloveniji jim zaradi neenakomernega družbeno-ekonomskega razvoja Jugoslavije, politične decentralizacije in vzvodov moči na ravni republik ni uspelo vzpostaviti vsejugoslovanske agende, ki bi se lahko uprla politikam zvezne vlade.

Tako kot v preostalih socialističnih državah v 80. letih so tudi v Sloveniji različni akterji uporabljali koncept civilna družba za izražanje različnih zahtev; od zahtev za politične pravice in kulturne svoboščine do zahtev za tržno ekonomijo in posledično restavracijo kapitalizma. Na prehodu v 90. leta je bil s spremembami ustave na republiški in zvezni ravni odpravljen režim družbene lastnine in je bila s tem podana formalna podlaga za restavracijo kapitalizma. Ena od posledic posploševanja koncepta »civilna družba« v javnem diskurzu je, da se niso problematizirali družbeno destruktivni učinki in prisile kapitalistične družbe. A ravno sistemske prisile, kot so institucionalizacija delovanja in tekmovalnost za produkcijska sredstva, so od 90. let naprej ključni problem za številne civilnodružbene akterje. Kljub svoji raznolikosti in fragmentiranosti civilnodružbene institucije delujejo v kapitalističnem sistemu in so kot take prisiljene sprejemati logiko, ki jo narekuje sistem – v tem primeru delovanje v obliki navladnih organizacij in projektnega dela. To ne pomeni, da so nevladne organizacije edina oblika civilnodružbenega delovanja in danes se veliko bolj zavedamo, kako potrebne so pobude *grass-roots*, ki se ne želijo spremeniti v nevladne organizacije, niti nočejo organizirati svojega delovanja kot projektnega.

Literatura

- MASTNAK, TOMAŽ (1993): Civil Society in Slovenia: From Opposition to Power. V *The Tragedy of Yugoslavia: The Failure of Democratic Transformation*, J. Seroka in V. Pavlović (ur.), 49–66. Armonk (New York) in London: M. E. Sharpe.
- PUPOVAC, OZREN (2006): Springtime for Hegemony: Laclau and Mouffe with Janez Jansa. *Prelom – Journal for Images and Politics* 8: 115–136.
- SPASKOVSKA, LJUBICA (2017): *The Last Yugoslav Generation: The Rethinking of Youth Politics and Cultures in Late Socialism*. Manchester: Manchester University Press.
- WOOD, ELLEN M. (1990): The Uses and Abuses of "Civil Society". *Socialist Register 1990: The Retreat of the Intellectuals* 26: 60–84.